

Modernitetens tvilling

Imperialism, kolonialism, neokolonialism, postkolonialism, kolonialitet. Är det olika namn på samma sak? Eller är det snarare olika stadier i världshistorien? Vilken historisk påverkan har de i så fall haft, och vad betyder de idag?

Imperialismens moderna historia: en microöversikt

På 1930-talets var imperialismen en politisk alldaglighet, lika självklar som slaveriet varit under 1700-talet. Vid mitten av 1950-talet ifrågasattes de koloniala imperiernas legitimitet på global skala och bara tio år senare var den koloniala imperialismen i stort sett över. En epok hade gått i graven. Betyder det att imperialism och kolonialism förpassades till historien: viktiga men överståndna?

Neokolonialismen som imperialismens senaste stadium

Det menade inte Ghanas ledare Kwameh Nkrumah. I boken Neo-Colonialism från 1965 skriver han att neokolonialismen är imperialismens sista stadium. Formellt verkar det som om den nya staten är fri och självständig, men hela dess ekonomi och politik styrs utifrån av andra makter. Utifrån Nkrumahs perspektiv är imperialismen på intet sätt död bara för att den koloniala imperialismens epok upphört. Imperialismen är tvärtom en inneboende del av det globala kapitalistiska systemet. Imperialismen finns kvar i oförminskad styrka, bara dess former har ändrats. Under en historisk period koloniserade de imperialistiska makterna de områden de exploaterade, och styrde direkt över dem. När detta styre blev för svårt att upprätthålla, och dessutom började anses omoraliskt efter andra världskriget, lät man kolonierna bli självständiga stater. Men dominansen fortsatte med andra medel. Så länge en annan makt behärskar ekonomi, politik och kunskap är det fortfarande imperialism, oavsett hur maktrelationen administreras. Nkrumahs bok om neokolonialism kallas ibland en av föregångarna till det postkoloniala forskningsfältet som tog form under 1980-talet.

Ordboksdefinitioner

Vad är det då för skillnad på imperialism, kolonialism, neokolonialism och postkolonialism? I ordböckerna (närmare bestämt NE:s) ges följande definitioner av de fyra centrala orden:

imperialism

- utrikespolitisk inriktning som syftar till behärskning av områden (långt) utanför de egna gränserna speciellt om stormaktspolitiken före första världskriget och då alltid om politisk dominans. Numera ofta allmännare om ekonomisk behärskning (av u-länder), militära övergrepp o.d. [särskilt i vänsterpolitisk debatt] HIST.: sedan 1901

kolonialism

- system som innebär att vissa högre utvecklade stater behärskar och utnyttjar andra länder (i andra världsdelar) HIST.: sedan 1951

neokolonialism

- system som innebär ekonomiskt beroende för förutvarande kolonier gentemot förutvarande kolonialmakter [särskilt i vänsterpolitisk debatt]: HIST.: sedan 1960-talet

postkolonialism

- heterogent forskningsfält som utifrån studier av litteratur, konst, historia, samhällsvetenskap och humaniora problematiserar den västerländska kunskapstraditionen och dess förankring i globala relationer av dominans och underordning.

kolonialitet

(finns inte i någon ordbok)

Kolonial imperialism och kapitalismens högsta stadium

Vad säger oss ordboksdefinitionerna? Imperialism sönderfaller i två betydelser. Där finns den koloniala imperialismen då främst europeiska stormakter politiskt dominerade andra delar av världen. Men ordet imperialism används också för att beskriva en form av internationell ekonomisk exploatering. För denna betydelse är Lenins skrift Imperialismen som kapitalismens högsta stadium en urreferens.

Benämningen kolonialism började som NEs ordbok visar inte användas förrän under den koloniala imperialismens sammanbrott. Det påminner om ordet rasism som tillkom först mot slutet av 1930-talet i kritik av nazisternas användande av de vetenskapliga rasläror. Ordets uppdykande i språket är ett tecken på att rasläror och med dem följande ideologier började utsättas för kritik. Rasismen uppfattades fram till dess i allmänhet inte som en egen ideologi, istället menade man att vissa, som nazisterna, drev rasläran alltför långt. Kanske kan man på samma sätt förklara varför kolonialism blir ett begrepp först när kritiken mot kolonial expansion blir mer genomgripande, och inte bara riktar sig mot vissas allt för grymma framfart i ett annars accepterat projekt. Som exempel kan nämnas att kritiken mot de belgiska grymheterna i Kongo var riktad just mot en opåkallad grymhet, inte mot koloniseringen i sig.

Det är intressant att NE slår fast att de dominerande staterna i kolonialismen var "högre utvecklade". Även om begreppet kolonialism främst används kritiskt framtår moderniseringstänkandets linjära framstegstro som självklar. Vissa stater är mer utvecklade – som om utveckling inte behövde bestämmas av en uttalad skala. Vilken utveckling talar man om? -Utvecklingen av vägnätet, kriminalitetens utveckling, familjestrukturernas utveckling?

Postkolonial kritik av imperialistisk kunskap

När den koloniala imperialismen avvecklades tog som Nkrumah skriver den neokoloniala imperialismen över. Även om postkolonial ibland används som en mer öppen benämning på den tid som kommer efter den koloniala epoken, och då kan ses som överlappande ordet neokolonial, är den gängse betydelsen på

svenska, som NE visar, en akademisk teori. Ett postkolonialt perspektiv kan bland annat uppmärksamma hur föreställningen om staters utvecklingsnivå relaterar till till exempel NE-skribentens plats i den koloniala världens makthierarki.

En viktig dimension som postkolonial forskning uppmärksammar, som inte på något enkelt sätt kan kallas imperialism, har att göra med att vi känner till världen främst tack vare historiska berättelser om den. Definitionen av vad som är ett historiskt betraktelsesätt är dessutom skapad inom ramen för de moderna nationalstatsprojekten i Europa. Ett av de arv denna historiska omständighet givit är att historia för att anses vara riktig historia måste inbegripa Europas plats i den. Om man inte refererar till Väst betraktas man som provinsiell. Den indiske historikern Dipesh Chakrabarty skriver att han känner sig tvingad att alltid referera till europeiska historiker och europeisk historia för att bli accepterad i den globala akademiska världen – medan inget som helst krav på ömsesidigt uppmärksammande av indisk historia ens är möjligt att ställa.

Kolonialiteten som modernitetens tvilling

Hur står det då till med imperialismen? Det finns en västerländsk dominans i dagens värld. Det kan väl ingen bestrida. Men talet om Västs eller Nords imperialistiska utsugning kan bli så allmänt att det inte träffar någon specifik, och kritiken riskerar att inte passa något specifikt exempel. Att tala om en västerländsk imperialism i singular, eller en västerländsk kultur i singular, är väldigt trubbigt.

För att beskriva och förklara på vilket sätt imperialism och kolonialism fortfarande påverkar världen använder Walter Mignolo sammanskrivningen modernitet/kolonialitet. Sammanskrivningen är tänkt att illustrera att det inte finns någon modernitet utan en motsvarande kolonialitet. Termen modernitet används ofta för att beteckna ett tillstånd eller en erfarenhet av det moderna samhället, det är en erfarenhet som ingen i det moderna samhället kan undvika. Den moderna världen är också en kolonial värld och följaktligen är kolonialitet

ett tillstånd eller en erfarenhet som finns överallt i det moderna. Kolonialiteten är en erfarenhetsform av imperialism, kolonialism, neokolonialism och postkolonialism.

Att sortera nationers förhållande till imperialismen eller kolonialismen under kategorierna förövare och offer ger ingen heltäckande förklaring. Istället omgriper kolonialiteten alla i den moderna världen utan att de tydligt behöver ha tagit ställning till den. Det finns en rad länder som varken varit entydiga koloniserade eller kolonisatörer. Vissa av dem räknas ofta till Syd och därmed indirekt till de koloniserade, det gäller till exempel Thailand och Etiopien. Andra, som Schweiz och Sverige, är en del av Nord och den västerländska kulturen och brukar därmed per definition ses som delansvariga till kolonialismen.

Kolonialitetens betydelse i samtiden

Även om Sverige inte varit någon stor kolonialmakt är vi liksom alla i den globaliserande världen berörda av kolonialismen. Stora delar av världen har inte haft kraft att styra den koloniala utvecklingen, men många, som Sverige, har deltagit i de bakre leden. Andra, som till exempel Thailand, har snarare drabbats av kolonialismens effekter, utan att för den skull ha förlorat sin formella självständighet. Olika situationer har tvingat, och tvingar, människor och stater till olika strategier för att kunna leva med moderniteten/kolonialiteten.

Rollerna koloniserande och koloniserad kan ses som de yttersta punkterna på ett kontinuum där en hel mängd nationer befinner sig någonstans mellan de tydliga ytterpunkterna. Sverige har under det senaste seklet uppfattat sig som nära de aktiva skaparna av moderniteten. Det ekonomiska välstånd som har möjliggjort identifikationen med moderniteten är ofrånkomligen också skapat inom den imperialistiska världsekonomin. Den svenska moderna självförståelsen av Folkhemssverige som mer välordnat än andra stater har inte velat kännas vid sina koloniala syskon the white man's burden och la mission civilisatrice.

För att visa på Sveriges ringa inblandning i kolonialismen brukar det påpekas att Sveriges formella kolonier inskränkt sig till slavhandelsknutpunkterna St Bartholomey i Guadeloupe och Svenska guldkusten i Ghana, kolonin Nya Sverige vid Delawarefloden, samt Sapmi och Finland. Frågan om vilka av dessa som kan räknas som riktiga kolonier illustrerar hur svårdefinierat kolonialismbegreppet är, men har ingen avgörande betydelse för att bedöma kolonialitetens betydelse för Sveriges historia.

Finlands historia utspelar sig genom den moderna epoken under en sakta resa från någonstans i närheten av de koloniserades punkt in mot, och över, mittpunkten mot ett närmande till dem som ritat de neokoloniala mönstren. Vilka stater och regioner som kan göra en sådan resa verkar vara beroende av många aktörer, där mönsterritarna och de lokala företrädarna bara är två. För att ett närmande mot maktpunkten skall vara möjligt krävs nog att såväl de globala mönstren som de lokala historierna strävar mot och kan föreställa sig att aktören har en plats i hegemonin, vilket verkar vara fallet vad gäller Finland. Här spelar koloniala kategorier som ras/etnicitet, klimat och religion roll. Finland ligger inom dessa områden nära de centrala makthavarnas identifikationer, vilket inte är oväsentligt.

Nästan varje produkt som konsumeras i Norden har idag spår av neokoloniala förhållanden. Men även varje erfarenhet och gestaltning som görs av den moderna världen påverkas och är en del av kolonialiteten. Inom konsumtionssfären är det oftast vi som njuter frukterna av andras usla förhållanden. På kunskapens och konstens arenor har vi ett starkt historiskt övertag när det gäller att avgöra vad som är korrekt, viktigt och vackert. Kritik mot det svepande vi som återfinns i de föregående meningarna är berättigad. Alla västerlänningar är inte aktiva förtryckare eller ansvariga för all världens elände. Det är givetvis stora skillnader mellan olika länders förhållande till moderniteten/kolonialiteten, såväl idag som historiskt. Men ingen kan säga att de inte varit med och därmed inte behöver bry sig. Kolonialiteten påverkar allas våra möjligheter i livet.

Litteratur

- Braudel, Fernand, *Kapitalismens dynamik*, Göteborg: Daidalos, 2001.
- Chakrabarty, Dipesh, *Provincializing Europe: postcolonial thought and historical difference*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000.
- Cooper, Frederick, *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*, Ewing, NJ: University of California Press, 2005.
- Ferro, Marc, (red.), *Kolonialismens svarta bok: 1500-2000: från utrotning till självrannsakan*, Stockholm: Leopard, 2005.
- Loomba, Ania, *Kolonialism/Postkolonialism: en introduktion till ett forskningsfält*, Stockholm: Tankekraft, 2006.
- Mignolo, Walter D., *Local histories/global designs: coloniality, subaltern knowledges, and border thinking*, Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Nkrumah, Kwame, *Neo-colonialism: the last stage of imperialism*, London, 1965.
- Osterhammel, Jürgen, *Colonialism: a theoretical overview*, Princeton, N.J.: Marcus Wiener, 1996.
- Wallerstein, Immanuel, *Världssystemanalysen: en introduktion*, Stockholm: Tankekraft, 2005.
- Young, Robert J. C., *Postcolonialism: an historical introduction*, Oxford: Blackwell, 2001.

Klas Grinell, lektor i idéhistoria vid Göteborgs universitet. Har skrivit avhandlingen *Att sälja världen: Omvärldsbilder i svensk utlandsturism*. Forskar nu om islam och modernitet i Turkiet.